

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O'RGANILISHI MASALALARI” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

KECH O'RTA ASRLAR ARAB KITOBIY EPOSI

Shorustam SHOMUSAROV,
filologiya fanlari doktori

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti professori

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15292459>

Annotatsiya: Maqolada sira janrining ilmiy tahlili va N.Ibrohimovning bu janrdagi tadqiqotlari haqida batafsil so'z yuritilgan. Bu janrning arab adabiyotidagi o'rni va uning ilmiy tahlilining muhimligi, sira janrining o'rganilishida Sharq va G'arb o'rtasidagi adabiy aloqalarning ta'siri kabi ma'lumotlar keng yoritilgan. Shuningdek, Nematullo Ibrohimovning arab xalq romanlari va sirat janrini o'rganishdagi yondashuvlari, uning ilmiy va ma'rifiy ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: sira janri, arab adabiyoti, qahramonlik, epos, Ibrohimov.

Аннотация: В статье подробно рассматривается научный анализ жанра сира и исследования Н. Иброхимова в этой области. Освещается важность места жанра сира в арабской литературе и значимость его научного анализа, а также влияние литературных связей Востока и Запада на изучение этого жанра. Также подчеркиваются подходы Нематуллы Иброхимова к изучению арабского народного романа и жанра сира, а также его научное и образовательное значение.

Ключевые слова: жанр сира, арабская литература, героизм, эпос, Иброхимов.

Annotation: The article provides a detailed scientific analysis of the sirah genre and Nematullo Ibrohimov's research in this field. The article highlights the significance of the sirah genre in Arabic literature and the importance of its scientific analysis, as well as the influence of literary connections between the East and the West on the study of this genre. The approaches of Nematullo Ibrohimov to studying Arab folk novels and the sirah genre, along with their scientific and educational significance, are also emphasized.

Keywords: sirah genre, Arabic literature, heroism, epic, Ibrohimov.

Tarixiy va adabiy jarayonni yaxlit idrok etishga urinish sifatida “Jahon adabiyoti tarixi”ning yaratilishi tadqiqotchilar oldiga bir qator murakkab muammolarni keltirib chiqardi. Ular orasida Sharq va G'arbning adabiy aloqalari va materiallaridan kelib chiqqan holda, alohida turdagi adabiyotlarni qadimiy, o'rta, yangi, eng yangi davrlar bo'yicha aniqlash masalasi ham bor. Butun tarixiy va adabiy jarayonni yaxlit idrok etishga urinish sifatida “Jahon adabiyoti tarixi”ning yaratilishi-tadqiqotchilar oldiga bir qator murakkab muammolarni keltirib chiqardi. Buni olimlarning o'rta asr arab adabiyotiga bo'lgan qiziqishi sezilarli darajada oshgani bilan izohlash mumkin. Bu to'rtta arab xalq romanlarining [Филштинский, Шифдар. 1] nashr etilgani va Nematullo Ibrohimovning sirat janrini o'rganishga oid

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O’RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

asarlarining paydo bo’lishi katta adabiy materialning nazariy tafakkuri ekanidan dalolat beradi [B.Киприченко.2].

Milliy sharqshunosligimizda “xalq romani” nomi bilan ataluvchi sirat janridagi asarlar arablarning qahramonlik-romantik eposining keng tarmog’ini tashkil etadi. Qoidaga ko’ra, o’rta asr arab xalq romani «tarjimai hol» (sira) shaklida qurilgan. Bu qandaydir afsonaviy qahramon yoki tarixiy shaxsning hikoyasi bo’lib, uning qahramonliklari qabilaviy rivoyatlarda va afsonalarda ulug’lanadi.

«Arab siralari xalq adabiyotining butun bir tarmog’ini tashkil etadi, biz hozir “ommaviy adabiyot” deb atagan bo’lardik. Bu adabiyot taxminan XV asrda tarqalgan va shu kungacha arab mamlakatlarining shahar aholisi orasida mashhur bo’lib kelmoqda». Ammo, paradoksal bo’lsa-da, N.Ibrohimov ta’kidlaganidek, arab xalq sirasini ilmiy o’rganish arab mamlakatlarida emas, balki Yevropada boshlangan. Buning sababi, eng avvalo, bu janrlarni «bema’ni» va «oddiy xalqchil», deb ta’kidlagan o’rtalarning yetuk va so’nggi arab adabiy tanqidchilarining ushbu asarlariga shubha bilan qarashidir. Bunday yondashuv qisman zamonaviy davrdagi ko’plab arab ta’limotlarini qamrab oldi.

XIX-asrning birinchi yarmida arab xalq romanlari Yevropa sharqshunoslarida jiddiy qiziqish uyg’otdi. Ularning yordami bilan eng mashhur romanlar haqida ma’lumot to’plangan. Keyinchalik sirat janridagi asarlarni tizimli tarixiy-madaniy o’rganish boshlandi. Biroq, yevropalik olimlarning ilmiy izlanishlari, asosan, arablar tarixi bo’yicha qimmatli manba sifatida ko’riladigan siraning rivojlanishidagi eng qiziqarli lahzalariga qaratilgan edi.

Sira janrini yoritish bilan shug’ullangan rus arabshunos olimlari bu janrga yangicha, zamonaviy yondashuvni o’zida mujassam etgan. Bular, birinchi navbatda, I.Yu.Krachkovskiy, A.E. Krimskiy, V.E.Kirpichenko, I.M.Filshtinskiy, B.Ya. Shidfar, A. B. Kudelin, N.Ibrohimov, T.A.Muxtarov va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bo’lib, yodgorliklarning paydo bo’lishi va shakllanishining xronologik asoslari, Eron va Hindiston xalqlari qadimiy epik an’alarining janrga ta’siri, mifologiya bilan bog’liqligi va tarixdagi o’rni kabi muhim masalalarni, shuningdek, epos, tipologiya va uslub masalalari, mualliflik masalalari va o’rta asr arab adabiyoti poetikasiga oid boshqa o’ziga xos masalalarni qamrab olgan.

Bu asarlar, aslida, arablarning qahramonlik-romantik eposlarini kompleks tahlil qiluvchi monografik tadqiqotlardir. O’zidan oldingi ijodkorlar asarlarini yaxshi bilish, ularning tadqiqot natijalariga o’ylangan va ko’p hollarda, tanqidiy munosabatda bo’lish-tadqiqotchiga qator muammolarni hal etishda jiddiy

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O'RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

muvaffaqiyatlarga erishish imkonini beradi. Asarlarning ma'rifiy va ilmiy ahamiyati N.Ibrohimov asarlarining ma'rifiy va ilmiy ahamiyati muallifning ulkan materialni, bizgacha yetib kelgan barcha xalq romanlarini o'zida mujassam etgani bilan ham belgilanadi. Muallif sira poetikasini tarixiy va g'oyaviy-mavzuviy mazmunini o'rganish bilan chambarchas bog'liq holda tahlil qilishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yganligi prinsipial ahamiyatga ega. Unda turli obrazli va stilistik vositalarning kelib chiqishi va rivojlanishining tarixiy belgilanishi muammolari ko'rib chiqiladi. Asarlarda markaziy o'rinni epik syujetlar tahlili va ularni siklizatsiya qilish tamoyillari egallaydi. Muallif siraning asosiy kompozitsion printsipi siklizatsiya bo'lib, unda uchta ASOSIY bosqich ajratilgan, deb hisoblaydi.

Birinchisi, aksariyat hollarda haqiqiy shaxsni ifodalovchi bir qahramonga oid afsonalar, asotirlar va she'rlar to'plamidir. Bosh qahramonning hayotini xronologik tartibda tavsiflash uchun matndan ajratib ko'rsatish mumkin bo'lgan siklizatsiyaning **ikkinchi** bosqichi natijasida qahramonning tug'ilishidan vafotigacha bo'lgan hayoti haqida to'liq hikoyaning yaratilishi edi. Va nihoyat, **uchinchi** bosqich qahramonning batafsil nasl-nasabini yaratish va rivojlantirish orqali bu siklni boshqa qahramonlar haqidagi afsonalar sikllari bilan bog'laydi.

N.Ibrohimov qissalarning g'oyaviy mazmuni bilan chambarchas bog'liq holda uslub va tilning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi. “Arab xalq romanini o'ziga xos “o'rta” romanistik (yoki proto-romanistik) uslubni shakllantirish laboratoriyasi sifatida o'rganish katta ahamiyat kasb etishini yana bir bor ta'kidlamoqchimiz. Bu yerda oddiy xalqona so'zlashuv va adabiy arab tilining turli qatlamlari-xalq tilidagi dialogik so'zlashuvdan to' divoniy va "olimona" qatlamlargacha o'zaro bog'langan”.

So'zlashuv uslubining ta'siri va yaqqol ustunligi muallifga qahramonlarning nutqini tavsiflashga urinish haqida xulosa chiqarish imkonini beradi, bu esa «uning yorqinligi, go'zalligi va o'ziga xosligi» degan umumiy taassurotni keltirib chiqaradi. Siraning saj'--qofiyalangan nasr xususiyatlariga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatgan eng muhim, o'ziga xos fazilatlardan biri - rasmiyatchilik, ya'ni. ma'lum bir janrdagi bir asarning turli joylarida emas, balki barcha siralarda butun davrlar yoki gaplarning umumiylikini aniqlaydigan doimiy birikmalarning o'xshash vaziyatlarda takrorlanishidir. Rivoyatlarning qofiyaviy davrlari, “divaniyya” uslubi bilan oddiy xalq o'rtasidagi munosabatni batafsil tahlil qilish N.Ibrohimovning siraning ayrim qismlarini «ilmiy, jiddiy» nasrga yaqinlashtirish orqali, ushbu janrga oddiy xalq sifatida sira tuzuvchilari ijodiga nisbatan g'arazli munosabatni bartaraf etishga uringan ulkan muharrirlik faoliyati haqidagi taklifini ishonchli qiladi. Shu bilan birga,

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O’RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

tadqiqotchi “sirada qo‘llanilgan badiiy vositalar zamonaviy arab adabiyotining bevosita o‘tmishdoshi – xalq romani uslubining hayotiyliigi va istiqboli (o‘z davri uchun) haqida tasavvur beradi”, deb hisoblaydi.

N.Ibrohimovning kitoblari nafaqat tor doiradagi mutaxassislarnigina qiziqtiririb qolmay, balki filolog va shunchaki oddiy kitobxon bu erda ko‘plab yangi, yorqin va muhim umumlashmalarga olib keladigan masalalarni topadi, bu esa nashrlarning ilmiy ahamiyatini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Жизн и подвиги Антары” (Сират Антара). Пер. с араб. И.М. – Филштинского и Б.Уа.Шифдар. М., “Наука” 1968.
2. “Жизнеописание султана Аз – Захира Бейбарса”. Пер. с араб. В.Киприченко. М., “Художественнауа литература” 1975.
3. “Жизнеописание “Сайфа сына царуа Зу Узана”. Пер. с араб. И.М. Филштинского и Б.Уа.Шифдар. М., “Наука” 1975.
4. “Жизн и приклуичениуа Али Зибакa”. Пер. с араб Н. Ибрагимова. М., “Наука” 1983.
5. Н.Ибрагимов. “Арабский народный роман”. М., “Наука” 1984. Позднесредневековый арабский книжный эпос. Т.Фан 1994.
6. Н.Иброхимов. О’рта аср араб халқ адабиёти. Т.Фан 1994.